

IMRE ATTILA

KOMMUNIKÁCIÓ A FORDÍTÓ SEGÍTSÉGÉVEL

Kommunikáció és fordítás

Dolgozatunkban a kommunikáció és a fordítás kapcsolatát vizsgáljuk 21. századi keretek között. Ehhez a kiindulópontot mindenképpen a nyelv adja, hiszen az ember a világot a nyelv által ismeri meg, bár ugyanezen nyelv el is idegeníti az embert a világtól – ért egyet Steiner Humboldttal (Steiner 1983. 116.). Minden nyelv egyfajta próbálkozás arra, hogy megfeleljen egy közösség belső szükségleteinek. Heidegger szerint pedig az ember a nyelv alkotójaként viselkedik, holott a nyelv marad az ember ura (1954). Ennek ellenére az ember képes a nyelv által teremteni és rombolni, merthogy a szavak segítségével imádkozunk, áldunk, de ölnünk is meg kínozzunk, olvashatjuk Steiner bevezetőjében. Ionescu nem ennyire drasztikus, hiszen ő csak annyit állít naplójában, hogy a szavak félreértést („konfúziót”) okoznak, és a mély élmények, tapasztalatok kifejezésére nem léteznek szavak, az életigazságot nem lehet kifejezni (idézi Steiner 1983). Ezen pesszimista szemléletnek azonban ellentmondani látszik a fordítás elméletének és gyakorlatának kiemelt szerepe az elmúlt néhány évtizedben, hiszen Reiss véleménye beilleszkedik a modern kommunikációelméletbe: világunk egyre zsugorodik, a nemzetek egyre közelebb kerülnek egymáshoz, ami kiváltja mind az információ-, mind az eszmecsere szükségességét szóban és írásban egyaránt. Szerinte a mai kommunikáció elképzelhetetlen a fordítás nélkül, és koncepciója reálisnak tűnik (Reiss 2000, Előszó). Persze nem ennyire felhőtlen a fordítás és kommunikáció viszonya, hiszen a humboldti axióma, amit Mauthner is említ (1923. 56.), kimondja: minden megértés ugyanakkor egy meg-nem-értés is. A megértéshez ugyanakkor bizalom is szükséges, hiszen minden megértés egy bizalmi gesztussal kezdődik, amelyet agresszió követ (Heidegger). Heidegger mutatta meg, hogy a megértés, felismerés és az értelmezés elkerülhetetlen támadási formák. A fordítás esetében ez odáig megy, hogy invázió, sőt likvidálás követi, hisz feltörjük a kódot, a fordító tehát lerohan, foglyul ejt és hoz (Steiner 1983. 356.). Ha még ehhez hozzátesszük Belloc (1931) megjegyzését, miszerint brazil fordítók bevezettek egy új metaforát, amely a fordítót kannibálként mutatja be (a forrásnyelv az áldozat), máris Derrida (1985) szexista fordításelméletéhez jutunk: a fordítás behatol az eredeti forrásnyelvi szövegbe, tulajdonképpen megerőszakolja azt (l. Bassnett 1980 előszavát). De térjünk egy kis időre vissza a kommunikációra.

Buda Béla a közvetlen emberi kommunikációból indul ki, és ennek összetevőit sorolja fel: közlő fél vagy kommunikátor, befogadó, tartalom és kód. A

jelentéstartalom azonossága lehetővé teszi a kódok egymásra való lefordíthatóságát, amely a katonai hírszerzéshez hasonlít. Ez a leírás óhatatlanul eszünkbe idézi Jakobson modelljét, de még valami egyebet is: a mai világban az információ birtoklása hatalmat biztosít, és az információ megnövekedett igényű dekódolása, közvetítése a globalizáció velejárója, amelyet a média szolgáltató (vö. Buda gépi információtovábbításával). Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunikáció szükségzerű, hiszen az ember képtelen nem kommunikálni, merthogy a szociális viszonylatok sűrű hálózatában él (Buda 1979). És valóban, nagyon nehéz ma olyan embert találni, aki nem néz tévét, nem hallgat rádiót, nem olvas újságot, vagy nem ül be a sarki kocsmába egy sörre meg egy kis hírcserére. De talán az is elég, hogy munkahelye legyen, és a munkafázisok közti szünetekben a társai hallóközelében legyen, és biztosan meghallja a legaktuálisabb hírek kvintesszenciáját. Ámbár Buda (1979) szerint az is különösképpen kommunikáció, ha az ember egy megszokott és minősített kommunikációs csatorna használatáról lemond. A kommunikációs csatorna biztosítja ugyanakkor az üzenet újrakódolását és közvetítését, amelyet a hírközlő, illetve fordító egy másik forrásból szerzett (Jakobson 1959, idézi Steiner 1983. 323., 503.). Ezáltal a fordítás két egyenértékű üzenetet feltételez, két különböző kóddal, és Jakobson elegánsan elkerüli az alapvető hermeneutikai dilemmát: van-e értelme ekvivalens üzenetekről beszélni, ha a kódok különböznek. A fordítás, vagyis egy nyelv verbális jeleinek értelmezése egy másik nyelv verbális jeleinek segítségével egy sajátos eset, amely felette van a kommunikáció folyamatának. Jakobson az ekvivalencia felől közelíti meg a fordítást, és 3 típust különböztet meg: intralingválit (egy nyelven belüli), interlingválit (két nyelv között) és interszemiotikus (jelrendszerek között). Minket elsősorban az interlingvális ekvivalencia érdekel (ha egyáltalán létezik), amelyet a dolgozat második felében konkrét nyelvi anyagokon vizsgálunk.

Fordítás és fordító

A fordítás és a fordító viszonya sokféleképpen megközelíthető. Ha a nyelv felől közelítünk, elmondhatjuk, hogy minden nyelv egyformán rövidlítő (Steiner 1983. 92.), és egyik sem nyújt beszélőinek megoldást a lét értelmére. A fordítók azok az emberek, akik egy általános sötétben tapogatózva keresik egymást. A vallásháborúk is a nyelvek Babilóniájából ered: az emberek félreértelmeznek és jelentéseket ferdítenek el. Kísérletek folynak a nyelvi univerzálék feltérképezésére (l. Chomsky generatív grammatikáját), merthogy a nyelvek tulajdonképpen konkrét reprezentációknak tekinthetők. Az univerzális eleve mindent magába foglal, és a mélystruktúrák feltárásával a felszíni struktúrát (azt, hogy egy nyelv éppen hogyan fejezi ki a többes számot például) magyarázni, értelmezni lehet. A kognitív nyelvészek ezzel szemben a metaforák elemzésével igyekeznek feltárni a világ és a nyelvek közötti összefüggéseket; Rosch prototípus-elmélete (1977),

Brugman úttörő munkája (1981), Lakoff és Johnson mindennapi metaforája (*Metaphors We Live By* 1980) összekapcsolható Hamann és Leibniz misztikus exegéziseivel, ahol azt fejtegetik, hogy olvasni annyi, mint kihámozni értelmet, és beszélni tulajdonképpen azt jelenti, hogy fordítunk (*metapherein*, idézi Steiner 1983. 110.). Wittgenstein (1953) szerint a nyelvet beszéljük, és ez fordítható. Bebizonyította, hogy ha egy nyelv arra hivatott, hogy kommunikáljon, közöljön, akkor legalább néhány entitás, amelyre ez a nyelv vonatkozik, a közönség számára elérhetőnek kell lennie; ehhez csupán annyit tudunk hozzátenni, hogy az elérhetőség nem az individuális nyelvben keresendő tehát, hanem akár az intra-, akár az interlingvális (extralingvális) kommunikációban (l. Wittgenstein *Philosophical Investigations*, amelyet mind Tanburn 1963, mind Steiner 1983. 206. idéz). Steiner is figyelmeztet, hogy bármely beszéd-megnyilvánulás egyúttal fordítás is, hiszen megérteni annyi, mint értelmezni, és a fordítás jelen van a legkezdetlegesebb kommunikációs formában is. Tévedés azt hinni, hogy a fordítás két nyelv közötti jelentés során jön létre csupán. Meggyőződése, hogy a fordítás ennél sokkal komplexebb, ugyanis nem csupán nyelvi jelenség, hanem jelen van a társadalomban, viselkedésben és megértésben is. Az értelmezői dekódolás mind az intralingvális, mind az extralingvális esetben megtalálható. Steiner következtetése sokatmondó: akár nyelven belül, akár több nyelv között, az emberi kommunikáció a fordítással egyenlő. A fordítás tanulmányozása nem egyéb tehát, mint maga a nyelv tanulmányozása, és a rengeteg nyelv léte is azt példázza, hogy nincs két tökéletesen hasonló lény; Steiner szerint a Bábelnél történtek csak beigazolták és konkretizálták a fordító örök feladatát, és nem elkezdtek! Hozzáteszi, hogy logikus szemszögből tekintve a dolgokat, soha nem volt semmiféle garancia arra, hogy az emberek meg fogják érteni egymást. A megértéshez egyfajta fordítás szükséges, tehát az elsődleges fordítástípus intralingvális, vagyis nyelven belüli.

A fordítás fontosságát Gilbert Highet is hangsúlyozza, aki szerint egy rosszul megírt könyv csupán egy hiba. Egy rossz fordítás azonban bűncselekménnyel egyenértékű, hangzik a sommás vélemény. Jó oka van ilyen drasztikusnak lenni, hiszen a valós életben rengeteg a rossz minőségű fordítás. Steiner azt állítja, hogy az összes eddigi fordítás 90%-a nem megfelelő, és ez ezután is így lesz. A könyv (f)elismeri a fordítás jelentőségét a kultúra és civilizáció fejlődésében. Hozzáteszük azonban, hogy könyvét 1975-ben jelentette meg, és azóta feltehetőleg javult az arány. Azért bocsátkozunk ilyen jellegű feltételezésbe, merthogy ugrásszerűen fejlődött a fordítót segítő fordítói környezetek fejlesztése és használata, legalább ami a konzisztenciát illeti. Például az *SDL Trados Studio 2009* vagy a *MemoQ* ilyen fordítási környezetek; fordításban érdekelt cégek egyre inkább elfogadják ezek fontosságát, és veszik igénybe ezen fordítást elősegítő programokat. Vigyázat azonban, mert ezek nem tévesztendőek össze a fordítóprogramokkal, ugyanis amit a *Google Translator* automata fordítása előállít, az a legkevésbé sem nevezhető komoly, igényes műnek. A fordítás fontossága azonban nem 21. századi

felismerés, hiszen Steinernél olvashatjuk, hogy Florio lejegyezte Giordano Bruno mondását, miszerint minden tudomány forrása a fordítás (Steiner 1983. 309.).

De nem kell túlságosan azt hinnünk, hogy a fordításról csak pozitívan lehet nyilatkozni, hiszen a fordító dilemmája örökletesnek tűnik: a forrásnyelvre vagy a célnyelvre összpontosítson? Az eddigi kutatások alapján nem lehet mindkettőt egyenlő mértékben figyelembe venni, és míg a középkorban a forrásnyelv szentsége elsődleges volt (vö. bibliafordítások és egyéb vallásos, rituális szövegek fordítása), Vermeer Skopos-teóriája éppen az ellenkezőjét állítja: ma a célnyelvi olvasó a fontos, hiszen neki fordítunk, már eleve olyan szöveg fordítását választjuk ki, ami a mai, illetve mostani olvasónak valamilyen oknál fogva fontos. Tagadhatatlan azonban az a tény, hogy a bibliafordítások sok esetben kikristályosították a népek-nemzetek nyelvét, hogy csak Luther fordítását említsük. Luther panaszkodott is, hogy a kész művet mindenki kész kritizálni (vö. Reiss 2000), de ma már tudjuk: az értelmes fordítói kritikának egybe kell vetnie a forrásnyelvi szöveget a célnyelvvél, és ha kritizálunk, akkor jobb alternatívát is kell szolgáltatnunk. A fordítói munka háládatlanságának egyik okát Mounin (1967. 111–112.) fogalmazza meg: a fordítás sohasem teljesen és örökké lehetetlen, sem teljesen és örökké lehetséges, valamint ha egy kifejezés egyszerűen nem fordítható, a 20. században legalább már annyit tudunk, hogy ez miért nem lehetséges.¹

A fordítás nehézségét Schleiermacher abban látja, hogy a fordítónak meg kell hoznia a döntést: vagy a szerzővel szövetkezik az olvasó ellen, vagy fordítva: az olvasó pártjára áll a szerző ellenében (1963). Mindenképpen háládatlan feladat, hiszen akár figyelembe vesszük, akár nem Vermeer Skopos elméletét (az olvasót szolgáljuk ki), vagy Nida TOTA elméletét (*text oriented translation analysis*, szövegorientált fordításelemzés 1964), az olvasók táborá megoszlik. Ez az elmélet alighanem Leonardo Bruninak köszönhető, aki már 1405-ben papírra vetette, hogy ha valami rosszul sült el a fordítás során, a fordító nagy bajban van (Bruni 1928), de ha véletlenül megfelelő a fordítás, akkor meg a szerzőt dicsérik. Ezt Pym nagyon komolyan veszi, és kidolgozott egy olyan fordításelméletet, amely egy kockázatmentes keretbe foglalható (*risk-management framework, risk-aversion*). Ennek lényege, hogy a fordítónak az explicitáció elvét kell alkalmaznia (2005), hiszen ezzel védekezik: nem engedheti meg magának, hogy elveszítse az olvasót. Pym a megelőző orvostudomány metaforáját használja: a fordító egyfajta megelőző tevékenységet folytat, hiszen elébe megy a potenciális megértési problémáknak, és fordításában ezeket a forrásnyelvhez képest jobban kifejti. Pym megemlíti, hogy az explicitációnak ellenzői is akadnak, például Vinay és Darbelnet (1995. 193.), akik szerint a fordító azért nyújtja a fordítást, mert felelőtlen, vagy Mounin (1963), aki szerint akkor beszélünk explicitációról, amikor a fordító nem tudja jobban megoldani a feladatát, túlzásba viszi a fordítást. Pym szerint ezek

¹ Eredetiben: „Translation is neither totally and for ever impossible, nor totally and forever possible... If an expression actually cannot be translated, a translator in the twentieth century is at least capable of knowing and understanding why the expression cannot be translated.”

az ellenvetések a modern fordítástudományban meghaladottakká váltak. Hadd fejezzük be ezt a részt Steiner méltatlankodásával (1983. 324.), amely egyben a fordítói munkát dicséri; szerinte a fordítás azért háládatlan feladat, mert bár a fordítás a fejlődés egyik motorja, senki sem emlékszik arra, hogy ki fordította le a híres gondolkodók műveit (példaként Bacon, Descartes, Locke, Kant, Rousseau, Marx és Nietzsche neveit említi). És igaza van, nagyon utána kell nézni a fordítók nevének, ha egyáltalán lehetséges. Károli Gáspár neve egybeforrott a magyar nyelvű Bibliával, de az egyházi körökben jártasak tudják: Károli nem egyedül végezte el a hatalmas munkát, órá jutott a véglegesítés fázisa; az angol *King James*-féle Biblia is egész biztosan nem maga az angol király műve. Innen már csak egy lépés feltenni magunknak a kérdést, hogy a mai szövegfordításokkal hogyan állunk, hiszen a többnyire szépirodalmi fordításoktól eltekintve, aligha tudjuk követni a hatalmas információáradatban a nyelvspecifikus értelmi szerzőket. A továbbiakban közéleti információközlést vizsgálunk, és ezek olvasóra, globális fogyasztóra mért hatásáról ejtünk néhány szót.

Fordítás a mindennapokban

Ezra Pound szerint a fordító hosszú távon képtelen lesz a lingvisztikailag lusta olvasó munkáját elvégezni (1954). Reiss (2000) pedig egyetért Nidával (2000) abban, hogy a formai és a tartalmi ekvivalenciát egyaránt figyelembe kell venni. A fordító nehéz sorsáról már beszélünk, amely Steiner szerint Bábelig visszavezethető; az állítólagos Bábel utáni katasztrófa azért tekinthető annak, merthogy az emberek áhítják Bábelt, át szeretnék szakítani a nyelvek közti gátakat/korlátokat a fordítás segítségével; Steiner koncepciójában Bábel az ember második bukását szimbolizálja, az elsőhöz hasonlóan szomorút (1983. 89.). Manapság ez a teljes megértés iránti igény a demokrácia állítólagos meglétében jogosnak is tűnik, merthogy az összezsugorodott tér és idő a technika és multimédia segítségével lehetővé is teszi. Ha új terekről beszélünk, akkor ez azt is jelenti, hogy az internet segítségével ez az új tér annyira kitágult, hogy máris összehúzódott. Ennek természetes következménye, hogy lehetőleg „itt és most” azt is akarjuk tudni, hogy a chilei földrengés során van-e magyar vagy román állampolgárságú halálos áldozat, illetve milyen következményekkel számolhatunk például a réz árának alakulását illetően a New York-i tőzsdén (Chile az egyik legnagyobb rézelőállító). A cikk megírásának pillanatában ezek voltak a legtöbbet sugárzott hírek (2010 márciusa), de ezek megemlézése óhatatlanul maga után von még egy kitérőt, éspedig a hamis tények közlésének problematikáját.

Silvio Berlusconi csupán az egyik médiamogul. És nem csak az ő nevét kapta fel a média, amikor manipulációról, információferdítésről esett szó. Beszéd során nem csak azt kommunikáljuk, amit kimondunk, hanem el is rejtünk, kimondatlanul is hagyunk néhány dolgot (a pragmatikai megközelítést most itt nem tudjuk

részletesebben kifejezni). A kognitív nyelvészet is jól kiaknázza azt a lehetőséget, hogy a metaforák úgy emelik ki bizonyos dolgok tulajdonságait, hogy ezáltal elhallgatnak egyebeket (Imre 2010). A manipuláció, sejtetés a mindennapi élet velejárója, és a jól megfogalmazott költői kérdések, félreinformálás, szemenszedett hazugság vagy a hallgatás mind rejtett emberi célokat szolgál. Steiner felsorolja a legjelentősebb „állomásokat” a nem igaz dolgok közlésével kapcsolatban: Szent Ágoston, Szókratész, Swift, de Nietzsche sem marad ki a sorból. Swift azt állítja, hogy a nem világos állítás, kijelentés, kétértelmű kijelentések támadásként foghatók fel mind a lelkiismeret, mind a ráció ellen (Steiner 1983. 266.). Szent Ágoston (*De Mendacio*) azt vallja, hogy a hazugság egy nyilvánvalóan igaztalan dolog szándékos kimondása, tehát a hamisságot a nyelv teszi lehetővé, hiszen kimondjuk.² Steiner nem tartja lehetőnek, hogy egy hamis kijelentést, hazugságot, igaztalan dolgot, hibát/tévedést vagy nem világos dolgot semlegesen tudjunk felhasználni. Szókratész viszont ellentmond Szent Ágostonnak, hiszen szerinte a hamisak erősek és óvatosak, agyafúrtak és meggondoltak azon dolgokkal szemben, amelyekkel hamisak. Sőt, aki szándékosan hamis, előbbre való annál, aki véletlenül vagy meggondolatlanul hazudik. Ezt a mai világ mindenképpen jól szemlélteti, fejtik ki véleményüket a modern kor kritikusai, akik szerint minden elmozdult régi, megszokott (és „jó”-nak tekintett) helyéről. Steiner szerint bele kell nyugodnunk abba, hogy a színigazság és a teljes igazság egy fiktív ideál, amely a törvényszéken és a logikaszemináriumok során hangozhat el. Statisztikailag az igaz kijelentések valószínűleg nagyon alacsony számban fordulnak elő a nyelvhasználat során. A nyelv nem az igazról vagy valóról közöl információt, hanem motivált képeket kommunikálunk, és minden leírás részleges (Steiner 1983. 267.). Nem azt jelentjük ki, ami létezik, hanem ami létezhet, amit meg tudnánk tenni, amit a szem és az emlékezet komponál. Innen már nincs messze Nietzsche, aki kereken kijelentette: a hazugság az isteni és nem az igazság! Mindenképpen szükségünk van hazugságra ahhoz, hogy élni tudjunk, hiszen csak egy világunk van, amely csalárd, kegyetlen, ellentmondásos, hitszegő és abszurd. Ezek után Steiner levonja a következtetést: a félreinformálás, az igazság nem teljes kimondása egy létfontosságú területi vagy megélhetési előnyt jelentett. A természetes kiválasztódás is a feltalálót segítette. Ezek után már csak az maradt hátra, hogy megnézzünk néhány példát, mennyiben igaz az, hogy a fordítás egyben ferdítés is?

Audiomediális szövegek

Ortutay (2004) ekképpen nyilatkozik az audiovizuális kultúráról: „...életünk elválaszthatatlan része lett. Mindannyian nézünk televíziót, hallgatunk rádiót, moziba járunk, a média állandóan jelen van mindennapjainkban. Azonban

2 Forrás: St. Augustine *On Lying*, <http://www.newadvent.org/fathers/1312.htm>.

viszonylag kevés szó esik ennek a kultúrának közvetítő eszközéről: a nyelvről. Vagy ha mégis, gyakran csak negatív felhangoktól kísérve, hiszen ha számunkra ismeretlen nyelven beszélő televízió csatornára kapcsolunk, a nyelv a kommunikáció akadályaként jelenik meg.” (76.)

Tény, hogy a ma embere a tömegkommunikáció hatása alatt van (Buda Béla is jelezte ezt, l. alább), és annak a négy fő formája közül egyre inkább vezető szerepet játszik az internet használata (együtt a gyakorta megbízhatatlan, rosszul fordított jellegével, de villámgyors előnyével), valamint a tv népszerűsége (vö. az óriási kínálatot a különböző tv-csatornákat illetően, illetve a HDMI típusú „lapos” készülékek népszerűségét).

Reiss kategorizációjában négyfajta szöveget találunk (2000. 24–25.). Ezek lehetnek tartalom-, illetve formaorientáltak, meggyőzőek és audiomediálisak, amelyeket azért célszerű elkülönítenünk, merthogy a szöveg meg van írva, hogy el legyen mondva, ilyenkor pedig extralingvisztikai médium is hozzásegít az értelmezéshez. A közönség tehát nem olvassa, hanem hallgatja ezen szövegeket, és a tartalomra koncentrál. Ide tartoznak a sajtónyilatkozatok, kommentárok vagy a hírek. Mi egy sajátos szöveget mutatunk be, amellyel megerősíteni kívánjuk a korábban bemutatott problémákat, nevezetesen azt, hogy a fordítás és kommunikáció elválaszthatatlan, a globalizáció világában szinte másodpercnyi eltolódással juthatunk az információhoz, amely szükségszerűen egyúttal ferdítés is. Reiss figyelmeztet, hogy tiszta szövegtípusok nincsenek, és a *hogyan* kifejezése éppen olyan jelentőségű, mint a *mi* kifejezése. Minden hírközlésben elvileg a célközönség a fontos (vö. Vermeer Skopos elmélete 2000), hiszen nekik szólnak a feltételezhetően fontos hírek. Az audiomediális szövegek függnék a nem nyelvi (technikai) médiumoktól, valamint a grafikai, akusztikai és vizuális kifejezési fajtáktól (Reiss 2000. 43.). A rádió és tv-feliratok elsődlegesen ide tartoznak, de a hírek is. A nyelvtan mellett fontossá válik az akusztika és a vizuális segítség is. Általános tendencia, hogy a mondattani rész leegyszerűsített formájú lesz, és a hallgatóra, nézőre és olvasóra (feliratok esetén) gyakorolt hatást kell megőrizni.

A *Fox News* hírcsatornájáról vettünk egy mintát, amely a 2009-es év egyik legnagyobb globális problémáját tárgyalta, éspedig a sertésinfluenzát, amelyet a H1N1 vírus „testesít(ett)” meg. A hírcsatorna élőben közvetített 2009. szeptember 23-án egy szakemberi véleményezést a vírusról, amely a *YouTube*-on is megjelent.³ A hír lényege röviden az volt, hogy mi a véleménye egy szakembernek a sertésinfluenzát illetően, aki azt válaszolta, hogy ő jobban aggódik a védőoltást illetően, merthogy a sertésinfluenza lényegében egy influenza. A hírcsatorna bemondója ezt nagyon meglepőnek találta, hiszen ő látszólag jól dokumentált volt a sertésinfluenza tüneteit illetően (beszélgetés közben kivetítették a legfontosabb tüneteket és veszélyeket), valamint rákérdezett a szakemberre, hogy ezt komolyan gondolja-e, hiszen előtte három napon keresztül három másik szakem-

3 Forrás: <http://www.youtube.com/watch?v=9yETFEfi4B4>, 2010. február.

ber ennek ellenkezőjét állította. A beszélgetés végén a mi szakemberünk pedig határozottan kijelenti, hogy a saját családtagjainak a védőoltást semmiképpen nem adná be, és véleményét meg is indokolta azzal, hogy ez a védőoltás milyen veszélyeket rejt (pl. nem volt eléggé tesztelve, a mellékhatások súlyossága, amely autizmushoz is vezethet).

Egy ilyen fontos hír egy ennyire fontosnak számító hírcsatornától abban az időben, amikor a földkerekség jelentős része ezzel a betegséggel van elfoglalva, számottevő hatást érhet el. De a kommunikációs képletbe mindenképpen bele kell számolnunk a nyelvi akadályt is (l. Ortutay 2004), hiszen ha a világ népességének 20%-a ért is angolul, olyan szinten nem, hogy a hírként közölt információt (nagy sebességgel, szakszavakkal teletűzdelve) megfelelő mértékben megértse. És itt még nem is említettük a „fennmaradó” 80%-ot. Ilyenkor a fordító lesz az a személy, aki elősegíti a kommunikációt, az esetleges ferdtésekkel együtt. Gyakran nincs is tudatában annak, hogy milyen jelentőségű lehet a munkája, hiszen elképzelhető, hogy csak a rutinfeladatát végzi, átlagos bérért, és természetesen átlagos lelkesedéssel. Igen ám, de ha a hírt feliratozzák és az internetre is felkerül (mint a mi hírünk esetében), ennek jelentősége óriási lehet: terjeszthető (vírus-hoz hasonlóan), többször visszanézhető és elemezhető. Az alábbi táblázatban kiemeltünk néhány olyan példát, amely mindenképpen kommentárta szorul:

angol hír → magyar fordítás (felirat)	Megjegyzés
shot → oltás	A fordítás hivatalosabban hangzik.
they may have → nagy valószínűséggel	Az angol <i>may</i> modális ige csupán valószínűsítésre utal.
We're told ... will release later this month → rövidesen közzéteszik	A fordítás sokkal biztatóbb és a közeljövőre utal.
Consider calling your physician. →... javasolt kihívni az orvost.	A fordítás személytelenebb.
fibromyalgia → fibromyalgia	A korábbi tünetek magyar megfelelője meg volt adva (l. Melléklet), ez nincs lefordítva, ezáltal szakszerűbbnek és félelmetesebbnek tűnhet.
I've seen people devastated by this... → rengeteg embert láttam ilyen szövődeményekkel szenvedni	A fordítás jóval enyhébb, hiszen az angol szó jelentése <i>elpusztít, letarol, tönkretesz</i> stb.
...but you say no ... → ön mégis azt mondja, hogy NEM .	Vizuálisan felfokozták a magyar szövegben a tagadást, amely az oltás beadására vonatkozik.
I think you're rolling the dice → hazárdírozik	Az angol metafora a kockavetésre vonatkozik.

that's the other side (+ fejmozdulat) → a „másik oldalról”	Idézőjelbe tették a fordítást a fejmozdulat kárpótlására, amely a hírbemondó gesztusa alapján nincs az ő oldalán.
now, in fairness... → a ház elejét...	hogy ne érje a szó Az eredeti szöveg jelentése: <i>Őszintén szólva.</i>

A hír nézése során egyértelműnek tűnik, hogy a bemondó nem a szakember véleményét osztja, és ezáltal manipulálhatja véleményével a nézőket. Azt is érdemes hozzátennünk, hogy a *Fox News* a rövid telefonos interjú során egymásnak el-
lentmondó véleményeket idéz, amelyeket a magyar felirat eltakar, és ezeket nincs
lehetőség a beszélgetés során fordítani. Egyértelmű következtetést nem vállalhat
a hírbemondás: három szakember véleménye egy ellen, de ezen utóbbi említi azt
is, hogy az ellenszer higanymennyisége 25 000-szerese az átlagosan elfogadott-
nak. A magyar feliratozás mindenképpen felhívja a figyelmet a hírre, hiszen szí-
nes háttérben fordítják a betegség tüneteit, közeljövőre ígérek eredményeket és
enyhébben fordítanak súlyos szavakat; másfelől az autizmus említése során piros
háttérben, fordítás közben magyarázó szöveget toldanak be, amelyben megma-
gyarázzák az autizmust (l. 3. sz. melléklet). Következtetesképpen elmondhatjuk,
hogy a média manipulációjához (hiszen ők szabják meg, hogy milyen híreket ját-
szanak be, kiket szólaltatnak meg és milyen sorrendben) mindenképpen hozzájá-
rul a fordító manipulációja is. Maga a fordító is fontosnak tartotta a hírt, annyira,
hogy lefordította, és magyarázatot is fűzött hozzá. Meggyőződésünk, hogy ha ma-
gyarra lefordították ezt a hírt, akkor a nagyobb nyelveken is megtörtént ez, tehát a
köztudatba eljutott az, hogy bizonytalanság is fűződhet az oltás beadását illetően,
és ennek már gazdasági vetületei is vannak. Tömegesen adták be maguknak a
védőoltást az egyetemista fiatalok, és hogy hamarabb részesüljenek az oltásban,
sokan közülük országhatárt is átléptek. A gyógyszerkészítők új (?) gazdasági ha-
talmát az ellentmondásos hírek csak szilárdítják, hisz a veszélyt szimatoló ember
ösztönösen védekezni kezd. Persze mindig akad „jobban informált” tábor, amely
a másik oldalon található, de ez nem biztos, hogy a tömeghisztériát meg tudja
akadályozni. Érdekes azonban megjegyezni, hogy 2010 januárjában az újságírók
azt is tudni vélték, hogy a gyógyszergyártók „nyomására” az Egészségügyi Világ-
szervezet (WHO) megváltoztatta a világméretű járvány definícióját (*pandemic de-
finition*), és ez kedvező volt a sertésinfluenza elleni védőoltásnak. Természetes
tehát, hogy azzal vádolták a WHO vezetőit, hogy szerepeltek a gyógyszergyártók
fizetési listáin, és az is elképzelhető, hogy a sertésinfluenza távolról sem olyan
vészes, mint azt ígérték. De tény, hogy Dearing cikke (2010. február 5.) nagy saj-
tóvisszhangot keltett és csalást említenek mögötte. Ezen hírek gyors és globális
elterjedését viszont a fordítók gyors munkájának köszönhetjük.

Mounin szerint (1967. 120.) a mai fordítás a lexikai, szintaktikai tartalom
mellett az egész szöveget kell figyelembe vevé, tehát a környezetet, évszázadot, kul-

túrát, vagy akár az egész civilizációt, amely létrehozta. Az azonnali helyzetre utaló szavak lehetnek ilyenek, az időtényező, pl. a klasszikusok újrafordítása, a mi esetünkben pedig egy világméretűnek tekintett járvánnyal kapcsolatos hírek. Továbbá a tárgyi ismeret, a lokalizáció is ilyen – ez esetenként nehezen ellenőrizhető, de ha a korábban bemutatott hírnek van magyar felirata, akkor az valószínűsíti azt a tényt, hogy magyarul beszélők körében ez a betegség előfordult már. További tényezők pedig a hallgatók (szólások, hasonlatok), a beszélő (drámai, romantikus, megnyugtató), valamint affektív vetületek (kicsinyítő képzők, káromkodás). Ha Breitinger (*Critische Dichtkunst*) véleményét figyelembe vesszük, miszerint bárkinek, aki igazán fordítani akar, elsősorban hinnie kell abban, amit fordít, akkor elmondhatjuk, hogy a fenti hír magyar fordítója mindenképpen hitt abban, hogy a sertésinfluenza valamilyen formában gondot okoz(hat), illetve már okozott, és nem tekinti a problémát lezártnak. Arra is érdemes felfigyelnünk, hogy az utóbbi két évtizedben mennyire megsaporodni látszanak a problémák: ritmikusan járványok tűnnek fel és el, zavargások keserítik a világképét óhajtókat, és a jövőmondók száma is növekvőben van. Tagadhatatlan, hogy az ezzel kapcsolatos hírek jelentős része az AEÁ-beli vagy ilyen érdekeltségű, hiszen innen származik a legtöbb külföldi tudósító. A hírek, híresztelések egy újfajta tömegkommunikációs csatornán keresztül is elérnek hozzánk a kommunikáció és a fordítás segítségével, amelyet a következő részben fejtünk ki.

Fordítás és film(feliratok)

Buda Béla abban látja a tömegkommunikációs eszközök elsődleges szerepét, hogy „igen bonyolult és ugyanakkor életszerű közléseket lehet továbbítani nagy távolságra és sok ember számára egyidejűleg”. A sajtó ehhez képest korlátozott, és az egyidejűséget sem tudja biztosítani. „Az életszerű, eleven kommunikáció társadalmi érdeklődést és igényt teremtett”, folytatja Buda Béla, és a filmipar egyfajta tömegkommunikációs eszközzé nőtte ki magát. Ma már nem meglepő, ha egy napon világszerte több millió ember nézi meg ugyanazt a filmet egy időben, és ezek szerepe óriási jelentőségű. Mint Buda (1979) is megfogalmazza:

A közvetlen emberi kommunikáció szempontjából a tömegkommunikáció főleg a kommunikáció befogadásának lélektani kérdéseire járult hozzá, ugyanis a tömegkommunikációs műsorok, közléstartalmak az egyének nagy csoportjai számára azonosak, és ezáltal mint standard ingerkonstellációk vizsgálhatók, bár éppen a műsorfolyamat kontinuitása miatt a pontos hatáselemzés módszertanilag nagyon nehezen vihető végbe.

A tömegkommunikáció politikai jelentősége a világháborúk óta nyilvánvaló, amely ma annyiban árnyaltabb, hogy többfajta politikáról is beszélhetünk: egészségpolitika, környezetpolitika stb. Felfigyeltünk arra, hogy az elmúlt években a különböző politikák mennyire tetten érhetők a hollywoodi produkciókban,

amelyek a kasszasiker érdekében mindig kiszolgálták a publikumot, vagyis „azt adták, amit kértek”. Az alábbiakban 11 filmcímet sorolunk fel, amelyek (az első kivételével) az elmúlt 15 évben jelentek meg, és többé-kevésbé (témájukat illetően) az emberiség jövőjéről, illetve egészségéről vagy emberközi kapcsolatokról szólnak. Az adatokat a www.opensubtitles.org oldalról gyűjtöttük, és megadtunk egy 70 éves filmet is összehasonlítás végett. Az alábbi táblázat jól mutatja, hogy igen élénk érdeklődés tapasztalható a feliratok iránt, amelyek minősége gyakran megkérdőjelezhető, de kommunikatív funkciójukat jól ellátják: gyakran letöltik őket, olyan is van, amelyet több ezerszer töltöttek már le, több nyelven. A legtöbb felirat természetesen angolul, spanyolul, oroszul vagy portugálul (Brazília) jelenik meg, de a nyelvet beszélők számát figyelembe véve aránytalanul magas a lengyel, holland, görög, héber vagy román filmfeliratok száma. Erre részben az is magyarázatot ad, hogy például Magyarországon elterjedtek a szinkronfordítások, és alig néznek feliratos filmet eredeti nyelven, míg Romániában éppen eredeti nyelven kedvelik a filmeket nézni, (többnyire angol) felirattal kiegészítve. Ezt jól példázza a táblázatban a magyar és román filmfeliratok aránya. Nem célunk összefüggéseket keresni a film IMDB (*Internet Movie Database*) értékelése és a feliratok száma meg a megjelenés éve között, de tény, hogy egyre könnyebb jól időzített feliratokat találni egészen újonnan megjelent filmekhez is. Az is igaz, hogy minél régebbi a film, annál kevesebb és nehezebb feliratot találni hozzá, kivéve, ha rendkívül magas a film minősítése.

Filmcím	Megjelenés éve	IMDB*	Felirat*	Magyar*	Román*
Gone with the Wind	1939	8,2	162	3	13
Waterworld	1995	5,7	140	2	7
I, Robot	2004	7,0	491	2	18
The Day After Tomorrow	2004	6,3	343	4	14
Hitch	2005	6,8	594	5	15
Thank you for smoking	2005	7,8	84	3	5
The Secret	2006	5,3	65	1	7
An Inconvenient Truth	2006	7,9	91	1	4
Slumdog Millionaire	2008	8,4	441	7	31
Avatar	2009	8,5	188	7	11
2012	2009	6,0	247	5	14

* Az adatok 2010. március 13-án érvényesek voltak az opensubtitles.org honlapon.

A fent említett filmek (az első kivételével) kommunikációs szempontból mind jelentősek. A *Waterworld*, *I, Robot*, *An Inconvenient Truth*, *The Day After Tomorrow*, *Avatar* és a *2012* a nem is olyan távoli jövőről szólnak. A *Waterworld* modern korba helyezi a vízőzön utáni állapotot; az *I, Robot* Isaac Asimov nagy hatású sci-fi regényíró futurisztikus elképzelését jeleníti meg, amikor a robotok intelligenciája vetekedik/meghaladja az emberi intelligenciát; az *Avatar* nemrég

aratott kasszasikert, és bár a Vatikán elítélte a filmet, roppant népszerű lett, holott szörnyű jövőképet fest. Más a helyzet azonban Al Gore filmjével, aki az Amerikai Egyesült Államok elnökjelöltje volt, és a globális felmelegedés okozta aktuális problémákról beszél konkrét tényekkel alátámasztva, dokumentumszerűen, avagy a *The Day After Tomorrow*, hiszen az az időpont máris itt van (holnapután). A további filmek egyéb (égető) társadalmi problémákat tárnak fel: a *Hitch* a nemek közti kommunikációs problémákat taglalja, de humorosan; a *Thank You For Smoking* az emberiség rákos megbetegedéseit boncolgatja, és fanyar iróniával végzi: ha meg is oldjuk az egyik problémát (dohányzás ártalmait), jön a következő (mobiltelefon használatának kockázata); a *The Secret* mindenféle emberi problémára igyekszik megadni a választ, neves szakemberek bevonásával, elsősorban a lelki gondok leküzdésére koncentrálva; a *Slumdog Millionaire* élethű képet fest Indiáról, amely az emberi nyomort zolai naturalizmussal mutatja be. Mi arra figyelhetünk fel, hogy úgy tűnik, egyre több film igyekszik „megijeszteni” a földi halandót, hatni rá, hogy „ütött az utolsó óránk”, csak hogy ennek pontos idejét és formáját még nem tudhatjuk. Biztos azonban, hogy az ilyen jellegű filmek villámgyorsan követik a kor aktuális problémáit, és a feliratok, szinkronváltozatok segítségével (is) tömeghisztériáig fajulhatnak. Elvégre a filmekben is gyakran ez történik, gondoljunk csak az *Avatarra*, a 2012-re, vagy akár a *The Day After Tomorrow-ra*. Míg az *Avatar* konkrét időben való elhelyezése nem tűnik valószínűnek, más a helyzet a *The Day After Tomorrow* vagy a 2012 esetében: az egyik „holnapután” fog bekövetkezni, a másik – a cikk írásának időpontjához képest – két év múlva. Mosolyoghatunk, merthogy nincsenek jövőmondók abban az értelemben, mint annak idején a görög orákulumok vagy a középkori Nostradamus (akiről, mellesleg, dokumentumfilm is készült). De az idősebb (és valószínűleg) generáció Nostradamus-szerűen folyton figyelmeztet, hogy világunk egyre rosszabb irányba halad, már késő változtatni. Ezen hangokat pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni. A filmek feliratait, szinkronjait pedig szinte minden nyelven ontják a fenyegetést, beleértve a nagyon fiatal államnyelveket is, mint például a grúz, szlovén, szlovák, észt vagy makedón.

Következtetések

Reiss az extralingvisztikai determinánsokról azt állítja, hogy vannak olyanok, amelyek jelentése attól függ, hogy melyik időszakra/periódusra vonatkoztatjuk, pl. a *dinner* szó jelenthet „ebéd”-et vagy „vacsorá”-t is (Reiss 2000. 67.). Mi úgy látjuk, hogy a mai kor embere jobban ki van téve a létbizonytalanságnak; minden elmozdulni látszik, semmi sem tűnik stabilnak, és talán sokkal nehezebb megmaradni optimistának, mint máskor. Ez nem csak a gazdasági krízis miatt van így, hanem a tér és idő összezsugorodása azt is eredményezte, hogy könnyebben össze tudjuk vetni korunkat korábbiakkal, és prognózisokat gyártunk mind

a közeljövőt, mind a távoljövőt illetően. A tömegkommunikáció megszokottá válásával úgy tűnik, hogy elég angolul közölni valamit, máris tömegméretűvé válhat. A mai kor legnépszerűbb kommunikációs csatornái pedig hajlamosabbak a negatív eseményeket, történeteket előtérbe helyezni (gondoljunk a hírsorozatok milyenségére), a fordító pedig ezeket fordítja. Az „itt és most” ugyan problematikusabbnak tűnhet a fordítás miatt, hiszen az üzenet az adótól nem jut közvetlenül a vevőhöz, közbeékelődik a fordító, aki ezt dekódolja és tovább közvetíti, de ez időben nem számottevő; a hírközlő digitális csatornák és az internet ezt sikeresen semlegesítik. Steiner szerint minden fordítás felismeréssel kezdődik, a potenciális ekvivalensek keresésével (1983. 51.), amelyet a kiválasztás követ (mi adaptálja a legjobban a sajátos kontextust), és a kontextus dönti el a jelentést. Mounin is egyetért azzal, hogy bár a fordítás elsősorban és univerzálisan lingvisztikai művelet, sosem kizárólagosan és egyedülien az, hanem inkább a nyelvészet és pragmatika kapcsolatáról beszélhetünk (1967. 61.). A H1N1 hírtérke elég ahhoz, hogy egyáltalán lefordítsuk, és adott kontextusban mind a chilei katasztrófa, mind a Hawaii-jal kapcsolatos tragédia világméreteket öltött, részben az angol nyelvnek is köszönhetően. I. A. Richards 1943-ban azt jósolta, hogy az angol nyelv a föld számtalan helyén a legelérhetőbb nyelv lesz, legyen az ilyen vagy olyan angol (Steiner 1983. 566.). Állítása azóta beigazolódott: annyira nemzetközi lett az angol, mint egyik másik nyelv sem, amelyhez mind a politika, mind a gazdaság jelentős impulzust adott. Steiner azonban azt is hozzáteszi, hogy az univerzalitás okai nyelvészetiek is: afrikai, ázsiai vagy latin-amerikai beszélők szerint a legkönnyebb második nyelv, hiszen a konkurenseihez képest kevesebb a fonetikai, grammatikai és lexikai elem (összevetve a kínai, orosz, spanyol, német vagy francia nyelvvel). És ezzel az angol nyelvvizsgára készülődőket leszámítva alighanem mindenki egyetért. A legtöbb fordítás pedig angol nyelvről/nyelvre történik, vagy az angol nyelv közvetítésével. Itt említjük meg az Európai Uniót is, mint különböző nyelveket használó nemzetek közösségét. Bár a teljes egyenrangúság elvét fokozottan igyekeznek betartani, csak hivatásos fordítók és tolmácsok seregével tud megfelelően működni. „Az Unió intézményeiben működő nyelvi szolgálatoknak az a feladatuk, hogy támogassák és erősítsék a többnyelvű kommunikációt az Európai Unióban”, idézzük Jancsi Beátát (2009). A Fordítási Főigazgatóság (DGT) a világ legnagyobb nyelvi szolgálata, és 1958-ban, amikor

(...) megkezdte munkáját, fordítói szolgálata négy nyelvvel működött (az angol nem szerepelt ezek között), az alkalmazottak száma pedig 25 volt. [...] A DGT a kezdetekhez képest mára százszoros kapacitást ért el, mind az alkalmazottak, mind a lefordított oldalak tekintetében. 2008-ban a lefordított oldalak mennyisége meghaladta az 1 800 000-et, ez a mennyiség az előrejelzések szerint évi 5%-kal tovább fog nőni. Az Európai Uniónak jelenleg 23 hivatalos nyelve van. Ez a nyelvi kombinációk számát 506-ra növeli. (Jancsi 2009)

Ez még kiegészül az internetoldalak fordításával is, amely meghatározta a kommunikációs csatornák használatát is. Jancsi Beáta szerint az Európa-szerver

több millió lapján naponta félmillió látogatót regisztrálnak. Ez viszont azt eredményezte, hogy több nyelv rengeteg szava röpköd körülöttünk. Bár elsősorban angol nyelvi hatás, és az is igaz, hogy az angol nyelv képlékenysége, rugalmassága megengedi, hogy gyakorlatilag bármely szó beépüljön az aktív nyelvhasználatba, ha szükséges valamilyen oknál fogva, gyakorlatilag bármely nyelvből, csak legyen latin betűs írásmódja. Az online szótárak rögtön csatolják is hozzá a magyarázatokat. Ezt a megnövekedett információ- és szóhalmazt hivatottak a fordítói környezetek kezelni. Ezek lényege, hogy fordítói memóriával és terminológiai adatbázis-kezelési lehetőséggel rendelkeznek, ami azt jelenti, hogy egy lefordított szöveget el tudnak menteni, és a következő szöveg fordítása során jelzik, ha a szövegrész vagy szó már volt fordítva, és variánsokat is képes megadni, ha egy szó már többféleképpen volt fordítva. Ezek a fordítási szöveggörnyezetek (fizetési vagy ingyenes, mely utóbbrira jó példa az *Omega T*, amely jól használható mind Microsoft Windows, mind Linux környezetben, bár kevésbé professzionális) hathatós segítséget nyújthatnak hatalmas szövegek tárolásához és új terminusok egységesítéséhez, ha következetesen lehet(ne) ezeket alkalmazni. Kételyünk ezeket a fordítási környezeteket illetően csak annyi, hogy ahány cég használja ezeket a fordítói környezeteket, elvileg annyi fordítási variánst feltételezhetünk „házon belül”. Az már nehezen hihető, hogy konkurens vállalkozások ezeket az adatbázisokat közvitára bocsátanák vagy egységesíteni igyekeznének. A fordító adott szóra, mondatra való fordítása pedig legtöbbször szubjektív (leszámítva a hivatalos intézményneveket, földrajzi neveket). Olyan híreket is lehet hallani, hogy a *Google Translator* (*Google Chrome Web*, vö. Boulton 2010) ingyenes internetes fordítói szolgáltatás, amely nagyon kezdetlegesen fordít, hamarosan „emberére akad”, és létezik éppen magyar érdekltségű fordítószerolgáltatás is, amely állítása szerint két éven belül ezt lekörözi, sőt lassan kiiktatja a fordítókat, és több tíz főbb nyelven tesz majd lehetővé fordítói szolgáltatást, bármely nyelvpár esetében. Ez már a Bábel újjáépítése lenne egy új virtuális térben (vö. fülbe illeszthető készülékek a sci-fi filmekben, amely a világ bármely nyelvéről képesek fordítani és visszafordítani), de a szakemberek szerint ez mindenképpen még utópisztikus gondolkodásról árulkodik, és még hosszú ideig lesz szükség fordítókra, mint a kommunikáció fontos láncszemére, elvégre „*A fordítás nem más, mint maga az emberi kommunikáció*” (George Steiner).